1979, IV, 65; Hamza el-İsfahânî, *Sevâ'irü'l-emşâl ʿalâ efʿal* (nşr. Fehmî Saîd), Beyrut 1409/1988, s. 46; Hattâbî, *Ġarîbü'l-ḥadîs* (nşr. Abdülkerîm İbrâhim el-Azbâvî), Dımaşk 1402/1982, I, 52; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beṣâ'ir ve'ẕ-ẕeḫâ'ir* (nşr. Vedâd el-Kādî), Beyrut 1408/1988, III, 76; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 7; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, XV, 162-164; P. Freimark, *Das Vorwort als Literarische form in der Arabischen Literatur,* Münster 1967, tür.yer.; a.mlf., "Muḳaddima", *EI²* (İng.), VII, 495-496; H. Horst, "Besondere Formen der Kunstprosa", *Grundriss der Arabischen Philologie, Literaturwissenschaft* (nşr. H. Gätje), Wiesbaden 1987, II, 221-237; Abbas Erhîle, *Muḳaddimetü'l-kitâb fi't-türâṣi'l-İslâmî ve hâcisü'l-ibdâʿ*, Merakeş 2003, tür.yer.; G. Schoeler, "Die Frage der Schriftlichen oder Mündlichen Überlieferung im frühen Islam", *Isl.,* LXII (1985), s. 201-230; İbrahim Hilmi Karslı, "Tarihsel Gelişimleri İtibariyle Tefsîr Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", *EAÜİİFD,* XX (2003), s. 225-260; M. Talbi, "Ibn Khaldūn", *EI²* (İng.), III, 828-831; M. Plessner, "Muḳaddam", *a.e.,* VII, 492; Dihhudâ, *Luġatnâme,* XXVI/A, s. 909-913; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-hitâb", *DİA,* XII, 216-217; İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", *a.e.,* XV, 236; a.mlf., "İktidâb", *a.e.,* XXII, 56; A. al-Azmeh, "Muqaddima", *Encyclopedia of Arabic Literature* (nşr. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 551-552.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı kitap telif geleneğinde mukaddime kavramı ve bunu ifade için kullanılan terimler, bu konuda İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişmiş şekil ve muhteva ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Türkçe eserlerde mukaddime ile eş anlamlı olarak "takdim, ifâde-i mahsûsa, meram, ifâde-i merâm, medhal, önsöz, sunu, sunuş, birkaç söz, başlangıç, giriş" gibi şekiller de kullanılmıştır.

Beyânü'l-unvân adlı risâlesinde mukaddimenin Osmanlı kültüründeki uygulamasına temas eden Ahmed Cevdet Paşa konuyu "hutbe-i kitâb" ve "dîbâce" başlığı altında iki kısma ayırarak incelemiştir. Osmanlı döneminde yazılan kitaplarda mukaddimenin hutbe-i kitâb adı verilen ilk kısmında besmele, hamdele ve salveleye yer verilerek klasik müelliflerin uygulamasının sürdürüldüğü görülmektedir. Kitabın besmele ve hamdele ile başlaması, besmelesiz ve hamdelesiz başlayan işlerin bereketsiz olduğunu bildiren hadislere (İbn Mâce, "Nikâḥ", 19; Ebû Dâvûd, "Edeb", 126; Aclûnî, II, 174), salvele ile başlaması da Hz. Peygamber'e salâtü selâmı emreden âyete (el-Ahzâb 33/56) ve Resûl-i Ekrem'in bu konudaki tavsiyelerine dayanmaktadır.

Mensur eserlerde hamdele ve salveleyi kitabın konusuna uygun ibarelerle düzenlemeye büyük özen gösteren müellifler bunu sanat güçlerini ortaya koymak bakımından önemli bulmuşlardır. Bu anlayışın en güzel örnekleri hutbe mukaddimelerinde görülmektedir. Mensur eserlerde ve özellikle mesnevilerde XIV. yüzyıldan itibaren müstakil besmele manzumelerinin kaleme alınması rağbet bulmuştur. Meselâ Bursalı Ahmed Paşa divanına, "Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm / Oldu çün unvân-ı kelâm-ı kadîm" matla'lı sekiz beyitlik bir besmele manzumesiyle başlamıştır. Manzum eserlerde bazan bir iki beyit halinde görülen hamdele yerine tevhid, salvele yerine na't yazılmasının bu uygulamanın gelişmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Esasen her iki şiir türünün içinde hamd ve salâtü selâmın yanında ilgili âyet ve hadislerin de iktibas edildiği görülmektedir. Bu uygulamanın en eski örneğini yine Ahmed Paşa'nın divanında bulmak mümkündür. Ahmed Paşa, bazan başka şairlerde de görüldüğü üzere birkaç beyitlik Arapça hamdele kısmını takiben uzun bir şiir halinde tevhid, münâcât ve na't beyitleri kaleme almış, ardından Sultan Bayezid'i överek mukaddimesini ona dua ederek bitirmiştir.

Mukaddimenin dîbâce kısmı genellikle Farsça veya Arapça bir ibare ile başlar. Ayrıca hutbe-i kitâb ile dîbâceyi birbirinden ayıran "emmâ ba'd / ve ba'de / ba'de zâ" gibi ibarelerin özellikle mensur eserlerde "bundan sonra / ... -den sonra // imdi" veya "mâlûm ola ki" şeklinde Türkçeleştirildiği görülmektedir. Bu ifadelerin ardından başta berâet-i istihlâl olmak üzere bedî' sanatlarına dayanarak kitabın, müellifin ve eserin takdim edildiği kişinin ismini, eserin hangi ilme ait olduğunu, telif sebebini secili ifadelerle, musanna ve külfetli cümlelerle bazan müstakil başlıklar açarak zikretmek yaygın bir uygulamadır. Bu anlayışın en aşırı örneği olarak Mustafa Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyyân*'ı (Kahire 1283) gösterilebilir.

Ahmed Cevdet Paşa, kitapların dîbâce kısmında bulunması gereken hususları müellifin yeni bir ilim ortaya koyması halinde bu konuda okuyucularını bilgilendirmesi, bir ilim dalında daha önce yapılmış tasniflere dair bilgi verilmesi, ilim dalının meselelerinin iyice belirlenmesi veya ilgili oldukları başka ilim dalları karşısındaki durumunun tartışılarak sonuçlandırılması, önceki müelliflerin telif ve tasnifte yaptıkları hataların düzeltilmesi, bir ilmin karışık olan meselelerinin yeniden tertip edilmesine dair teklif ve tesbitler, eski hacimli eserlerin yeni değişiklikler göz önüne alınarak kısaltılıp düzenlenmesi (telhis) hakkında bilgiler, eski âlimlerin kitaplarının muğlak olan kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek için yapılmış işler (şerh ve hâşiye konusunda verilecek bilgiler) şeklinde sıralamaktadır.

Türkçe divanlarda genellikle mukaddime bulunmamaktadır. İstanbul kütüphanelerinde tesbit edilen 492 şaire ait 2500'ün üzerindeki divan nüshasından sadece otuz sekizinin mukaddimesi olduğu ve bunların çoğunda mukaddime yerine "dîbâce", bir ikisinde "iftitâh" ve "ifade" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Divan dîbâceleri üç beyitten kırk yaprağa kadar farklı hacimlerde olmakla birlikte çoğu ortalama birkaç sayfadır. Divanların ekseriyetinde dîbâce bulunmaması, şairler arasında bu eserlere mukaddime yazma geleneğinin yerleşmemesine ve müstensihlerin bunları istinsah etme konusundaki isteksizliklerine bağlanmaktadır. Aslında dîbâcesi bulunan divan nüshalarının ancak bir veya birkaçında dîbâceye rastlanması da bu görüşü doğrulamaktadır (ayrıca bk. **DÎBÂCE**).

Şuarâ tezkirelerinin mukaddimeleri manzum-mensur uzun metinler olarak dikkat çekmektedir. Anadolu sahasında ilk tezkire sayılan Sehî Bey'in eserinin mukaddimesi altı, Latîfî'nin otuz sayfa, Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sının mukaddimesi yedi varak, Kınalızâde Hasan Çelebi'ye ait *Tezkiretü'ş-şuarâ*'nın mukaddimesi yetmiş sayfaya yakındır. Bunlarda çok sanatlı ifadelerle şiir ve şairlik hakkında dinî ve estetik değerlendirmeler yapıldığı, eserin tertibi ve muhtevasına dair bilgi verildiği, övülen kişiler hakkında müstakil şiirler yazıldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkire,* s. 3-32; Aclûnî, *Keşfü'l-ḫafâ'*, II, 174; Ahmed Cevdet Paşa, *Beyânü'l-unvân,* İstanbul 1289, s. 4-8, 32-34; Tahir Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri,* Ankara 1990; Harun Tolasa, "Klasik Edebiyatımızda Dîvân Önsöz (Dîbâce)'leri; Lami'î Dîvânı Önsözü ve (Buna Göre) Dîvân Şiiri Sanat Görüşü", *JTS,* III (1979), s. 385-402; Mustafa Uzun, "Besmele", *DİA,* V, 538-539; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-hitâb", *a.e.,* XII, 216-217.

MUSTAFA UZUN

□ YENİ TÜRK EDEBİYATI. Tanzimat öncesinde basılan eserlerin mukaddimelerinde geleneksel uygulamanın devam ettiği, Tanzimat'tan sonra yayımlanan kitaplarda ise bunun daha belirli ve kategorik kalıplara girdiği dikkati çeker. Bu dönemde yazılan kitapların mukaddimeleri müellif, eser ve okuyucu arasında bir ara metin oluşturmuş ve edebî-ilmî eserlerin vaz-